

Бокулева Б.С.
**Хинди тіліндегі кірме
элементтердің зерттелуі**

Мақалада Үндістанның мемлекеттік тілі хинди тілінің лексикалық құрамындағы кірме сөздердің зерттелу деңгейі қарастырылған. Үнді ғалымдары мен шетелдік ғалымдардың еңбектері басшылыққа алынып, кірме сөздердің түрлі аспектіде зерттелгені анықталды.

Түйін сөздер: хинди тілі, кірме сөздер, зерттелу деңгейі, шетел сөздер.

Bokuleva B.S.
**Studies of loan elements
in Hindi**

The article discusses the level of study of loan words in the lexical fund of Hindi. Identified through research loanwords in the works of foreign and Indian scholars, that loan words in Hindi are studied in various aspects.

Key words: Hindi language, borrowed words, research, foreign words.

Бокулева Б.С.
**Исследования заимствованных
элементов в языке хинди**

В статье рассматривается уровень исследования заимствованных слов в лексическом составе языка хинди. Выявлено на основе исследований заимствованной лексики в трудах зарубежных и индийских ученых, что заимствованные слова в языке хинди исследованы в разных аспектах.

Ключевые слова: язык хинди, заимствованные слова, исследование, иностранные слова.

**ХИНДИ ТІЛІНДЕГІ
КІРМЕ
ЭЛЕМЕНТТЕРДІҢ
ЗЕРТТЕЛУІ**

Соңғы жылдары лингвистикада тілдік қарым-қатынастар, кірме сөздер, шетел сөздері мәселелеріне арналған зерттеулер көптеп кездеседі. Бұған, біріншіден, әлемдік жаһандану үдерісінің қарқын алуы, ақпараттық, экономикалық, тіларалық және мәдениетаралық байланыстардың нығаюы, екіншіден, аталған үдерістер негізінде тіларалық байланыстардың артуы, бір тілден екінші тілге кірме сөздердің енуі, үшіншіден, «кірме сөз» ұғымы мен оның лингвистикадағы орнына қатысты теориялардың пайда болуы ықпал етіп отырғаны сөзсіз. Тілдің лексикалық қорының кемелденуі мен толығу туралы зерттеулер филология ғылымындағы классиктердің еңбектері мен заманауи ғалымдардың тың еңбектерінде де көрініс тауып отырғаны айқын байқалады.

Хинди тілінің лексикалық топтастыруында санскрит тілінен енген, жергілікті тілдерден енген сөздер тобымен қатар шет тілдерінен енген топ *видеши* (*videsi* – «шет ел» – яғни шығу төркіні басқа тілден енген сөздер) – қалыптасқан. Хинди тіліндегі «видеши» тобына басқа тілден енген кірме сөздер жатады. Бұл жаңа үнділік тілдерге тән, мәселен шығыс тілдері: араб, парсы, түркі және еуропалық тілдер: португаль, француз, ағылшын тілдерінен енген сөздер [1].

Үнді тілдеріндегі кірме және шетел сөздерді зерттеу тарихы ертеден басталды. Бадр ад-дин Ибрахимнің «Фарханг-и зафангуйа ва джаханпуйа» (Словарь говорящий и мир изучающий) атты сөздігі XI-XIV ғғ. Үндістанда құрастырылған парсы тілінің алғашқы лексикографиялық ескерткіші болып табылады. Сөздіктің қолжазбасы 239 парақтан тұрады. Ташкент Мемлекеттік Университетінің Іргелі кітапханасының қорында сақталған қолжазбаны 1964 жылы С.И. Баевский тауып, 1974 жылы қолжазба факсимилесін өңдеп, сөздіктің лексикалық қорына сипаттама беріп, жарыққа шығарды. Сөздікте парсы, араб, набатей, руми, түркі сөздері жинақталып, тізімі берілген [2].

Үнді лингвисттерінің алғашқысы болып бенгал тіліндегі араб-парсы кірме сөздері тақырыбына зерттеу жүргізген, фонетикалық өзгерістердің негізгі түрлеріне сипаттама жасаған – С. Чаттерджи («Введение в индоарийское языкознание», 1926) өз еңбегінде орта ғасырларда Үндістанда үнді тілдерінің иран және түркі тілдерімен байланысының маңызды мәселелеріне тоқталды.

Үндістандық ғалым Д. Варманың «English loan-words in Hindi» (1932) атты ағылшын тіліндегі зерттеуінде хинди тіліндегі ағылшын кірме сөздерінің қолданыс сферасы анықталып, ағылшын сөздерін қабылдау үдерісіне талдау жасалып, сөз жасам жүйесіндегі ағылшын тілінің орны толық ғылыми түрде түсіндірілген. Ағылшын тіліндегі терминология мәселесіне де тоқталып, ағылшын тілі даму мен жаңашылдықтың белгісі деген пікір білдірген [3].

А. Ваджпей «Persian influence on Hindi» (1935) атты еңбегінде парсы тілінің хинди тіліне ықпалына, үнді жеріндегі парсы тілінің маңызына тоқталып, парсы тіліндегі әдебиеттің дамығанын атап көрсеткен, сонымен қатар, хинди тіліндегі парсы сөздерінің тізімін жасаған. Автор: «Парсы тілі діни, саяси және қоғамдық факторларға ие бола отырып, хинди тіліне басқа тілдерге қарағанда үлкен әсерін тигізіп, оған өз сөз тіркестері мен морфологиялық категорияларын берді» деген пікір білдірген [4]. Бұл еңбек хинди тіліндегі парсы сөздерінің грамматикалық құрылымын түсінуге қажетті парсы морфологиялық ережелерін жинақтаған еңбек болып табылады.

Кірме сөздер мәселесі ағылшын үндітанушыларының еңбектеріне де арқау болды. Дж. Грирсон, Р. Хернле, С.Х. Келлогга т.б. атақты ғалымдардан басқа С. Шэйкла, Дж. Бартон-Пейджтің мақалалары мен Р. Мак-Грегораның монографиясын атауға болады.

Хинди тіліндегі кірме үдерісін талдау, кірме элементтерді кең тұрғыдан зерттеу шетелдік ғалымдардың да қызығушылығын арттырды. Дж. Бартон-Пейдж «A gender of Loan Words in Hindi» (1958) атты мақаласында хинди тіліндегі кірме сөздердің тек категориясына тоқталып, хинди тіліне енген кірме сөздердің басым көпшілігі ана текті алатыны туралы дәлелдемелер берілген [5].

Х. Бахридін «Persian influence on Hindi» (1960) атты еңбегінде хинди тіліндегі парсы сөздерінің ену динамикасының негізгі қозғаушы күші мұсылмандар билік еткен кезеңде парсы тілді әдебиет екендігі тілдік материалдар негізінде зерттелген. Автор тарихи кезеңдерде заттар мен құбылыстардың өзіне тән ерекшеліктерімен тұрақтануы салдарынан тілге енеді деген пікір айтты. Бұл еңбек хинди тіліндегі парсы кірме сөздерінің грамматикалық және фонетика-орфографиялық негіздерін нақты әрі жан-жақты баяндалуымен ерекшеленеді. Бұл еңбекте автор үнді-парсы қостілділігі дамыған әлеуметтік-тарихи жағдайды сипаттаған бірден-бір құнды еңбек. Қосымшада берілген фактілі деректер үлкен қызығушылық тудырады [6].

А.С. Чандола «Anthropological Linguistics» атты ғылыми басылымда «Some linguistic Influence of English on Hindi» (1963) мақаласын жариялап, хинди тіліне ағылшын тілінің лингвистикалық ықпалын ашып көрсеткен [7].

Хинди тіліне енген кірмелердің ішінде көп зерттелгені ағылшын сөздері екендігі зерттеу жұмыстарынан байқалады. Ағылшын сөздерінің хинди тіліне ену үдерісі, семантикалық бейімделуі К.Л. Дхардың «English Loan words in Hindi» (1963) [8], «Some Semantic Features of English Loan-words in Hindi» (1966) атты мақаларынан да көрініс тапты [9].

К. Бхатия хинди тілінде жазылған «हिंदी में अंगरेज़ी से आगत शब्दों का भाषा तात्विक आध्ययन» (1967) атты еңбегінде хинди тіліне енген ағылшын сөздерін қолданыс аясына байланысты бөліп, фонетикалық, грамматикалық, семантикалық бейімделуін зерттеген [10].

Хинди тіліндегі кірме элементтерге арналған еңбектерді талдай отырып, үнді лингвисті М. Тваридің «हिंदी भाषा पर फारसी और अंगरेज़ी का प्रभाव» (1969) еңбегін атап кетпеуге болмайды, зерттеуде хинди тіліне парсы және ағылшын тілдерінің ықпалы қарастырылған. Бұл тілдерден хинди тіліне сөздердің ауысуы хинди тілінің, үнді мәдениетінің кенжелеп қалуынан емес, басқа мәдениеттермен, тілдермен диалог жасауға икемді екендігін атап көрсеткен [11].

Р.С. Варма «English loan words in Hindi: A Study in Semantic Change» атты мақаласында хинди тіліне енген ағылшын кірме сөздерінің семантикалық өзгеруін зерттеген. Социолингвистикалық зерттеу жүргізіп, қолдану жиілігіне қарай, игерілу деңгейлеріне байланысты салыстырмалы талдау жасаған [12].

Ф. Муджтабаи басшылығымен жарық көрген «Indo-Iranian Studies» атты жинақта үнді-иран байланыстары жан-жақты зерттелген. Зерттеуге саяси, экономикалық, лингвистикалық, мәдени байланыстар негіз болды [13].

С.С. Чаудхари «Some aspects of the Phonology of Indian English» атты диссертациялық зерттеуінде Үндістанда қолданылатын ағылшын тілінің фонологиялық аспектісіне талдау жасаған [14].

С.П. Курла «हिंदी में आगत अंगरेज़ी शब्दों की लिंग अयवस्था» (Gender system of English loan-words in Hindi) атты мақаласында хинди тілінде қолданыстағы ағылшын элементтерінің тек категориясына тоқталған [15].

С. Кошал «Conflicting phonological patterns: a study in the adaptation of English loan-words in Hindi» атты ғылыми еңбегінде хинди тіліндегі

ағылшын сөздерінің бейімделуіне талдау жасап, фонологиялық игерілуде бірізділіктің жоқтығын атап көрсеткен [16].

А.Н. Шаматовтың «Адаптация иноязычных заимствований в лексической системе Южного Хиндустани (по памятникам XV – начала XVIII вв.)» (1983) атты докторлық диссертациясында үнді тіл біліміндегі араб-парсы лексикасы оңтүстік хиндустани ескерткіштері негізінде алғаш рет зерттелді. Зерттеу жұмыста хиндустани тіліндегі араб-парсы сөздерінің фонологиялық бейімделуі, сөзжасам ерекшеліктері, семантикалық өзгерістері жан-жақты талданды [17].

Үнді ғалымы Н. Мишра «*हदी शब्द-समुह का विकास*» (Хинди сөздік қорының дамуы) (1985) атты еңбегінде қолданыстағы сөздердің «кірме» болуының себептерін талдап, хинди тіліне кірме сөздер енуінің тарихын кезеңдерге бөліп қарастырған. Автор хинди тіліне ықпал еткен тілдерді Азия тілдері (парсы, араб, түркі, пушту, қытай), еуропа тілдері (португал, француз, грек, латын, дат, испан, неміс), африка, австралия тілдері деп топтарға бөліп, ықпал ету факторларын атап көрсеткен. Хинди тіліндегі кірме лексиканың хронологиялық және тематикалық классификациялары алғаш рет осы еңбекте нақты баяндалған [18, 136 б.].

А. Kuczkiwicz-Fras «*Perso-Arabic Hibrids in Hindi*» (2003) атты еңбегінде хинди тіліндегі парсы, араб гибридтеріне социолінгвистикалық және құрылымдық анализ береді. Автор араб, парсы элементтерінің хинди тіліне енуінің тарихи-мәдени факторларына тоқталып, хинди сөз жасамындағы араб, парсы аффикстерінің тізімін жасаған. Бұл зерттеуде 929 морфологиялық гибридтерге статистикалық талдау жасалып, хинди тіліндегі араб, парсы лексикасының семантика-хронологиялық топтамасы берілген [19].

Үнді лингвисті Н. Бхаттың «*A comparative Study of Arabic-Persian words in Hindi and Gujarati*» атты зерттеу жұмысында үнді тілдерінің, соның ішінде хинди, гуджарати тілдерінің дамуының тарихи дәуірлеріне сипаттама беріп, салыстырмалы-типологиялық талдау жүргізген [20].

Жаңа үнді тілдерінің тарихи лексикологиясы мен кірме мәселелеріне кеңес үндітану ғалымдарының да үлесі зор. Хинди және урду тілдерінің сөздік қорындағы араб-парсы лексикасының спецификалық орнына академик А.П. Баранни-

ков үлкен қызығушылық танытты, өз зерттеулерін хинди тілі мәселелеріне арнаған ғалым. Зерттеуші хинди тілінің даму тарихын, әлеуметтік мәселелерін, қоғамдағы ахуалын, ағылшын сөздерінің орнын тереңінен қарастырған [21]. «Проблемы хинди как национального языка» (1972) атты еңбегінде хинди тілді ареалдың, хинди тілінің диалектілеріне жалпы сипаттама берілген. Сонымен қатар, «хинди-урду», «хинди-ағылшын» мәселелерін ашып көрсеткен.

Ғалымның еңбектерінде этимологиялық тұрғыдан лексиканың жалпы сипатымен қатар, парсы тілінің ықпалы, хинди және урду тілдеріне кірме лексика мен элементтердің ену мәселелері, етістік типіндегі шетелдік сөзжасам модельдерінің қызметі сипатталды.

А.П. Баранниковтың ғылыми дәстүрін В.М. Бескровный, Г.А. Зорграф және А.С. Бархударов жалғастырды. В.М. Бескровный хинди тілінің сөзжасамындағы кірме жұрнақтарды зерттеп: «араб-парсы түбірлері мен сөзжасам құралдары үнді түбірлері мен аффикстерінің шеңберіне еніп, сөзжасам жүйесінде тең дәрежедегі орын алды» деген пікір айтты [22].

Араб-парсы лексикасына қатысты жекелеген мәселелер Г.А. Зорграф, Т.Е. Катенина, З.М. Дымшиц, А.В. Елизаренко, Е.П. Чельшев еңбектерінде көрініс тапты.

Тіл білімінде кірме және шетел сөздерді зерттеуде жаңа идеялардың пайда болуы барлық тілдерде кірме элементтердің үздіксіз ену үдерісімен және қолданыс аясының кеңейе түсуімен байланысты.

Шет тілдік кірме сөздер тілдің сөздік құрамын байытуда және толықтыруда маңызды орынға ие екендігі белгілі. Бұл заңды құбылыс және барлық лингвист-ғалымдардың айтуынша, басқа тілмен қарым-қатынасқа түспеген тіл жоқ. Әсіресе, бұндай үдеріс ежелгі жазба салты бар тілдер арасында қарқынды түрде өтеді. Хинди тілінің лексикалық құрамын зерттеуші үнділік немесе үнділік емес лингвист-ғалымдардың мәліметтеріне сүйенсек, әсіресе үнділік емес ғалымдардың айтуы бойынша хинди тілі лексикасының айтарлықтай бөлігі кірме сөздер болып табылады, шет тілдік кірме сөздердің көптеп енуімен ерекшеленеді және де бұл сөздер хинди әдеби тілінің сөздік құрамын толықтыру мен байытудың негізгі тәсілдердің бірі болып табылады.

Әдебиеттер

- 1 Искакова З.Е., Көкеева Д.М., Бокулева Б.С. Үнді филологиясына кіріспе. – Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 146 б.
- 2 Бадр-ад дин Ибрахим. Fārhāng-i žāfangūjā va žāhanpujā (Словарь говорящий и мир изучающий). Факсимиле рукописи. / изд. текста, введ. список толкуемых слов и прил. С.И. Баевского. – М., 1974. – 367 с.
- 3 Varma D. English loan-words in Hindi. – Allahabad: University of Allahabad, 1932. – 189 p.
- 4 Vajpeyi A. Persian influence on Hindi. – Calcutta, 1935. – 213 p.
- 5 Burton-Page J. A gender of Loan Words in Hindi // Indian Linguistics. – Madras. – 1958. Vol. 2. – P. 345-365.
- 6 Bahri H. Persian influence on Hindi. – Delhi, 1960. – 367 p.
- 7 Chandola A.C. Some linguistic Influence of English on Hindi // Anthropological Linguistics. 1963. – P. 9-13.
- 8 Dhar K.L. English Loan words in Hindi. – Leeds: University of Leeds, 1963. – 232 p.
- 9 Dhar K.L. Some Semantic Features of English Loan-words in Hindi. // Teaching English. 1966. – P. 209-225.
- 10 भतीय क. स. हदी में अंगरेज़ी से आगत शब्दों का भाषा तात्विक आध्ययन. / भारतीय सहित्य. 1967. – P. 39-42.
- 11 तिवारी म. हदी भाषा पर फारसी और अंगरेज़ी का प्रभाव / The influence of Persian and English on the Hindi Language, – Varanasi 1969. – 376 p.
- 12 Varma R.S. English loan words in Hindi: A Study in Semantic Change. – Modern Review, 1974. – P. 100-107.
- 13 Indo-Iranian Studies. Editor F. Mujtabai. – New Delhi, 1978. – 221 p.
- 14 Chaudhary S.C. Some aspects of the Phonology of Indian English. thesis (PhD) – Central Insitute of English and Foreign Language. – Hydarabad. 1984. – 213 p.
- 15 कुरला स. प. हदी में आगत अंगरेज़ी शब्दों की लिंग अयवस्था (Gender system of English loan-words in Hindi) / भाषा. - दिल्ली, –P. 71-75.
- 16 Koshal S. Conflicting phonological patterns: a study in the adaptation of English loan-words in Hindi. – Delhi, 1978. – 267 p.
- 17 Шаматов А.Н. Адаптация иноязычных заимствований в лексической системе Южного Хиндустани (по памятникам XV – начала XVIII вв.). – М., 1983. – 387 с.
- 18 मशिरा न. हदी शब्द-समुह का विकास. - दिल्ली. 1985. – 363 p.
- 19 Kuczkiwicz-Fras A. Perso-Arabic Hibrids in Hindi. – Manohar, 2003. – 189 p.
- 20 Bhat N. A comparative Study of Arabic-Persian words in Hindi and Gujarati. – Durbhash, 2004. – 266 p.
- 21 Barannikov P.A. Place of English loan words in Hindi Lexicon. // Nagari pracharini Patrica. – Delhi, 1968. – P. 337-366.
- 22 Зорграф Г.А. Описание рукописей хинди и панджаби Института востоковедения / отв. ред. В.М. Бескровный. – М.: ИВЛ, 1960. – 289 с.

References

- 1 Iskakova Z.E., Kokeyeva D.M., Bokuleva.B.S. Undi filologiyasyna kirisppe. – Almaty: Kazakh Universiteti, 2012. – 146 b.
- 2 Badr-ad din Ibrahim. Fārhāng-i žāfangūjā va žāhanpujā. – M., 1974. – 367 s.
- 3 Varma D. English loan-words in Hindi. – Allahabad: University of Allahabad, 1932. – 189 p.
- 4 Vajpeyi A. Persian influence on Hindi. – Calcutta, 1935. – 213 p.
- 5 Burton-Page J. A gender of Loan Words in Hindi // Indian Linguistics. – Madras. – 1958. Vol. 2. – P. 345-365.
- 6 Bahri H. Persian influence on Hindi. – Delhi, 1960. – 367 p.
- 7 Chandola A.C. Some linguistic Influence of English on Hindi // Anthropological Linguistics. 1963. – P. 9-13.
- 8 Dhar K.L. English Loan words in Hindi. – Leeds: University of Leeds, 1963. – 232 p.
- 9 Dhar K.L. Some Semantic Features of English Loan-words in Hindi. // Teaching English. 1966. – P. 209-225.
- 10 Bhatya K.S. Hindi me angrezi se agat shabdon ka bhasha tatvik adhyayan. / Bharatya sahitya. 1967. – P. 39-42.
- 11 Tivari M. Hindi bhasha par farsi aur angrezi ka prabhav / The influence of Persian and English on the Hindi Language, – Varanasi 1969. – 376 p.
- 12 Varma R.S. English loan words in Hindi: A Study in Semantic Change. – Modern Review, 1974. – P. 100-107.
- 13 Indo-Iranian Studies. Editor F. Mujtabai. – New Delhi, 1978. – 221 p.
- 14 Chaudhary S.C. Some aspects of the Phonology of Indian English. thesis (PhD) – Central Insitute of English and Foreign Language. – Hydarabad. 1984. – 213 p.
- 15 Kurla S.P. Hindi me agat shabdon ki ling ayavastha. (Gender system of English loan-words in Hindi) / Bhasha. – Dilli, – P. 71-75.
- 16 Koshal S. Conflicting phonological patterns: a study in the adaptation of English loan-words in Hindi. – Delhi, 1978. – 267 p.
- 17 Shamatov A.N. Adaptatsia inoyazychnih zaimstvovanii v leksicheskoi Iujnogo Hindustani (po pamyatnikam XV – nachala XVIII vv.). – M., 1983. – 387 s.
- 18 Mishra N. Hindi shabd-samuh ka vikas. – Dilli. 1985. – 363 p.
- 19 Kuczkiwicz-Fras A. Perso-Arabic Hibrids in Hindi. – Manohar, 2003. – 189 p.
- 20 Bhat N. A comparative Study of Arabic-Persian words in Hindi and Gujarati. – Durbhash, 2004. – 266 p.
- 21 Barannikov P.A. Place of English loan words in Hindi Lexicon. // Nagari pracharini Patrica. – Delhi, 1968. – P. 337-366.
- 22 Zorgaf G.A. Opisainie rukopisei hindi i pendjabi Зорграф. – М., 1960. – 289 s.